

with the difficult and wholly unanticipated problems attendant upon a change in the editorship of the publication; and to John D. Barrett, Craig Hugh Smyth, Peter H. von Blanckenhagen and Homer A. Thompson for their counsel and help. With the support of these loyal and dedicated friends and colleagues, it should be possible to complete the excavation and publication of the Sanctuary in a fashion worthy of their founder.

PHYLLIS WILLIAMS LEHMANN
Acting Director
Haydenville, Massachusetts
March 1962

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΜΥΤΙΑΙΗΝΗ

Ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Μυτιλήνης προέρχονται, ἐκτὸς ἄλλων μικρᾶς σημασίας τεμαχίων ἀγαλμάτων, ἀγγείων, εἰδωλῶν καὶ πολλῶν νομισμάτων διαφόρων ἐποχῶν, παραδοθέντων εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ τὰ ἐξῆς γλυπτὰ :

1. Κεφαλὴ ἀναγλύφου πολεμιστοῦ (;) μὲ ζωηράν κίνησιν καὶ δυνατὸν πάθος, ἡ ὁποία λέγεται ὅτι εἶχεν εὑρεθῆ εἰς τὸ θέατρον (Πίν. 206 α).

2. Πλάξ (ὀρθοστάτης) μὲ ἀνάγλυφον τρόπαιον, ἡ ὁποία ὡς ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς καὶ τῶν πολλῶν ὀπίσω τὸρμων φαίνεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸν διάκοσμον βάσεως μεγάλου μνημείου. Ἡ θέσις ἀνευρέσεως τῆς πλακῆς, κατὰ τὴν νοτίαν προβλήτα τοῦ νοτίου πλάκων, ἴσως εἶναι ἐν προκειμένῳ ἐνδεικτικὴ (Πίν. 206 β).

3. Εἰς δευτέραν χρῆσιν, ὡς κάλυμμα προστομιαίου παλαιοῦ φρέατος, ἀνευρέθη ἐντὸς τῆς πόλεως τὸ πλήρες Ἑλληνιστικῶν χρόνων νεκρόδειπνον τοῦ Πίν. 206 δ.

Εἰς ταῦτα προσθετέα καὶ ἐκ τῆς νοτίας νεκροπόλεως :

4. Μικρὰ ἐπιτύμβιος ἀετωματικὴ στήλη (Πίν. 206 γ) μὲ τὴν ἐπιγραφὴν *Θεοδότα Διογένη/χαίρε* καὶ ἥτις χρονολογεῖται εἰς τοὺς ὑστέρους ἑλληνιστικούς χρόνους. Ἡ θέσις ἀνευρέσεως, εἰς τὴν οἰκίαν Πορτοκάλλη εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρουσα, διότι ἐκεῖθεν προέρχεται καὶ εἰς τῶν λίθων τοῦ ἐπιτυμβίου μνημείου IG XII, 2, 382 - 384, ἐνῶ οἱ λοιποὶ ἐκ τοῦ γειτονικοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, δεξιὰ τῆς πρὸς Χάλικα ὁδοῦ.

Μέγας εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν τεμαχίων τουρκικῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν, κρηνῶν καὶ ἄλλων διακοσμητικῶν γλυπτῶν εἴτε ἐκ περισυλλογῆς συγ-

κεντρωθέντων εἴτε εἰς διαφόρους ἐργασίας ἀνευρεθέντων. Δωδεκάς ἐπιτυμβίων στηλῶν προέρχεται ἐκ τοῦ κάστρου, ἔνθα εἶχε χρησιμοποιηθῆ πρὸς κάλυψιν ὑπονόμου ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Τέλος πολλαὶ στήλαι, κρῆναι καὶ πλευραὶ κεκοσμημένων τάφων μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον ἐκ τῆς ἀποθήκης τοῦ Δήμου Μυτιλήνης, ἔνθα εἶχον συγκεντρωθῆ μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν τουρκικῶν νεκροταφείων τῆς Ἐπάνω Σκάλας (βλ. τὸ τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ Koldewey πίν. 1 - 2 ἢ τὸ εἰς τὰς IG XII, πίν. 1 προσηρητημένον).

Σημαντικὸν τυχαῖον εὑρημα ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὴν κατὰ τὰ νότια τῆς πόλεως συνοικίαν τῆς Χρυσομαλλούσης ἐντὸς χειμάρρου ὑπὸ παῖδων ἀνευρεσις χαλυβδίνης πανοπλίας (Πίν. 206 ε) συνισταμένης εἰς κράνος μετὰ δικτυωτοῦ πλέγματος, λόγχην ἀκοντίου, λόγχην διχαλωτὴν, ζευγος πελέκεων, ὧν ὁ ἕτερος μετὰ τοῦ σιδηροῦ στυλεοῦ του, καὶ κνημίδα. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια πάντων τῶν ὄπλων τούτων (πλὴν τοῦ στυλεοῦ) φέρει ἐπιπεδὸγλυφον διάκοσμον περσικῆς τέχνης ἐκ φυτομόρφων στοιχείων εἰς πυκνὴν πολύπλοκον διάταξιν, ἐνίοτε μετὰ τοξευόντων ἰππέων ἐντὸς αὐτοῦ.

Εἰς τὴν πρὸς νότον τῆς πόλεως, μετὰ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ κόλπου τῆς Γέρας σχηματιζομένην χερσονήσον τῆς Ἀμαλῆς ἔχουν πολλάκις σημειωθῆ ἴχνη διαφόρων ἐποχῶν μαρτυροῦντα ἀνάλογον πρὸς τὴν σημερινὴν ἐντατικὴν χρῆσιν τῆς, ὡς ἀγροτικῆς περιοχῆς καὶ θερέτρου τῶν Μυτιληναίων. Τὰ κατὰ μῆκος τῆς χερσονήσου διήκοντα βουνὰ διασχίζει στενὴ συνεχῆς φάραγξ ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀκρωτήρι πρὸς τὰ Λουτρά. Ἐκ τοῦ εἰς τὸ δεξιὸν (βόρειον) τῆς φάραγγος ὑπὸ τὸ μακρόθεν διακρινόμενον καὶ ἐπὶ τοῦ βράχου ἰδρῦμένον ἐξωκλήσιον τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου ὑπάρχοντος σπηλαίου προσεκομίσθη ὑπὸ μαθητῶν χειροποίητος πρόχους. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ παρέχω φωτογραφίας (Πίν. 206 ς καὶ 207 α - δ) τῶν ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Στρ. Παρασκευαΐδη ἀνευρεθέντων ἄλλοτε ἐκεῖ χειροποιήτων προϊστορικῶν ἀγγείων. Ἡ ἀνεύρεσις ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἀκεραίων (ἢ σχεδὸν πλήρων) ἀγγείων μαρτυρεῖ ταφικὴν χρῆσιν τοῦ σπηλαίου.

Κατὰ τὴν ἑτέραν πλευρὰν τῶν ὑψωμάτων, καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὸ 4 + 700 χιλιόμετρον τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Μυτιλήνης εἰς Κουντουρουδιάν, κατὰ τὴν ἀνόρυξιν ἀγωγῶ ἐκροῆς τῶν ὄμβριων ὑδάτων, ἀνευρέθη λαρνακοειδῆς τάφος, ἀποτελούμενος ἐκ τεσσάρων πλακῶν λευκάζοντος τραχύτου (« φακιανὴ πέτρα ») ἐσωτερικῶν διαστάσεων 1.93 X 0.70 καὶ βάθους 0.85 μ. Ἐπίσης κάλυμμα ἐκ 4 πλακῶν, πλάτους 1.00 καὶ πάχους 0.90 μ. τοῦ αὐτοῦ ὕλικου. Ἡ λάρναξ περιεῖχε σκελετὸν

νεκρού ἐκτάδην μετὴν κεφαλὴν πρὸς Β. ὠρίμου ἡλικίας (μῆκος 1,73) καὶ δύο εὐτελεῖ ἀγγεῖδια τοῦ 4ου π.χ. αἰ. ἦτοι φιαλίδιον μελαμβαφές καὶ ἀμφορίσκον ἀβαθῆ (Περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀρχαίων λειψάνων εἰς τὴν γειτονικὴν περιοχὴν, διατηροῦσαν τὸ ὄνομα Φαρά, βλ. Κ. Ματζουράναρον ἐν Πλάτωνι 3 (1951) 257 - 259).

Ἐντὸς τοῦ χωρίου Λουτρά καὶ εἰς τὸν κῆπον τοῦ Φωτίου Χαράλαμπος, ἐνθα καὶ ἄλλα ἀρχαῖα τεμάχια, ἐν οἷς καὶ παλαιοχριστιανικὸν ἐπίκρανον, παρατηροῦνται, ἐσημείωσα τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν ἐπὶ βάσεως (;) τεφροῦ ἀσβεστολίθου μεγ. πλάτους 0.56 μεγ. ὕψους 0.28 καὶ πάχους 0.27 μετὸς ὕψους γραμμάτων 0.023 - 0.027 :

ΔΟΝΕΠ ΙΟΜΙΝC

ος γραμματέως δὲ [— — — — ἀγορα- /
νόμου δὲ Γναίου [— — — — — /
εὐσαντα καὶ ἱερά [τεύσαντα. — — — — — κα]
ἰ ἀγορανομήσαν [τα καὶ. . — — — — — σαν /
τα μηνὸς / ΠΓ

Βορειόθεν τῆς πόλεως καὶ εἰς τὰ ὑψώματα ἄνωθεν τοῦ Καρά - Τεπέ, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Στρατῆ Σταυρινοῦ εὐρέθῃ λαρνακοειδῆς (καθεαυτὸ κιβωτιόσημος) τάφος ἐκ πλακῶν λευκάζοντος τραχύτου (φωκιανὴ πέτρα) Α — Δ κατευθύνσεως καὶ διαστάσεων ἐσωτερικῶν 1.90 X 0.46 (Δ), 0,54 (Αν) X 0.56. Αἱ πλάκες ἔχουν πάχος 0.135. Τὸ κάλυμμα, μονοκόμματος, ἀπετελεῖτο ἐκ πλακῶς μήκους 2.32, πλάτους 0.74 (Δ) - 0.81 (Α) καὶ πάχους 0.14 μ. Ὁ νεκρός, τὰ ὁστά τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν πολὺ ἐφθαρμένα, ἔκειτο μετὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Ὡς κτερίσματα εἶχον ἐναποτεθῆ μελαμβαφῆς πελίκη καὶ ζευγὸς σιδηρῶν στλεγγίδων. Δύο ἄλλαι πλάκες ἔκειντο πλησίον τοῦ τάφου προερχόμεναι πιθανῶς ἐκ παλαιότερον τεταραγμένων τάφων διαστάσεων ἢ μὲν 1,30 X 0,80 X 0,14 ἢ δὲ 1,13 X 0,84 X 0,14, ἢ δευτέρα αὕτη μετὸς ὀρθογώνιον ἐγκοπὴν, πρὸς ἀρτιωτέραν συναρμογὴν, κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν (0.025 X 0,03 μ.).

ΘΕΡΜΗ

Ἀπεικονίζομεν ἐνταῦθα (Πίν. 208 β) τεμάχιον ἐπιγραφῆς ἀποκειμένης εἰς τὸν περίβολον μικροῦ σταυρικοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Τρουλλωτῆς τῶν Πύργων Θεσμῆς, ἐχοῦσης οὕτω:

Ἀὐρ[ήλιος]. Κό [μμοδ] — — — — /
ΤΩΤΩ [— — — — — /
Π Α Ι Ν Τ [— — — — — /
Θεᾶς Ἀ [— — — — — /
αδος Ι [— — — — — /
Θεσμῆ [ας — — — — — /

Προστίθεται οὕτω μὲ εἰσέτι ἐπιγραφὴ ἐκ τῶν εἰς τὴν λατρείαν τῆς θερμίας Ἀρτέμιδος ἀναφερομένων¹.

Εἰς τὰ ὑψώματα ὑπερθεν τοῦ χωρίου τῆς Θεσμῆς καὶ πρὸς τὰ ΝΑ ταύτης, εἰς τὴν θέσιν Καρυές καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ἀγγέλου Ράλλη, εὐρέθησαν ἱκανὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη Βασιλικῆς (Πίν. 208 α, γ, δ). Ἡ δι' ἰδιωτικῶν ὁμῶς μέσων, ἐκ θρησκευτικοῦ ζήλου, ἀρξαμένη ἐν τῷ μεταξύ ἔρευνα δὲν ἐπέτυχε εἰσέτι τὴν ἀποκάλυψιν τῆς βασιλικῆς, εἰ μὴ μόνον μεταγενεστέρων τάφων καὶ λειψάνων ἐκκλησιδίου.

Ἐτι βορειότερον, κατὰ τὴν ἀπὸ Πηγῆς εἰς Κώμην ὁδὸν καὶ περὶ τὸ Ι χιλιόμετρον πρὸ τῆς τελευταίας εἰς τὸ ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ κτῆμα τοῦ Σταύρου Ἰωαννίδου, ἐνθα τὸ ἐκκλησιδίου τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων, ὑπάρχουν ἴχνη ἀρχαίων κτισμάτων ὑπαιθρίου πιθανῶς ἱεροῦ τῆς ὑστερας ἀρχαιότητος (βλ. Πίν. 209 α, δ). Ἐκτὸς τμήματος τοῖχου ἐκ μεγάλων ἀκανονίστων ἀσβεστολίθων ὄρατο εἰς τρεῖς δόμους συνολικοῦ ὕψους 1.40 μ. σημειῶ τὰ ἑξῆς :

1. Σφόνδυλος ἀρραβδώτου κίονος ἐκ φαιωτέφρου τραχύτου μετὸς ἰσχυρὰν μείωσιν.
2. Ὄρθογώνιος βωμὸς ἐκ τεφροῦ ἀσβεστολίθου ἐν τῷ ἐδάφει ἐμπεπηγμένος, ὄρατοῦ ὕψους 0.84 μ. καὶ πλάτους ἐλαχίστου ἄνω 0.58 κατὰ δὲ τὴν ἐπίστεψιν 0.70.
3. Βάθρον περιρραντηρίου ἐκ ροδιζόντος γρανιτολίθου ὕψους 0,61 διαμ. 0,22 - 0.40 μ.
4. Μικρὸν χαμηλὸν ἰωνικὸν κιονόκρανον (Πίν. 209 α, δ) καὶ ἔλιξ ἐτέρου ὁμοίου.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΟΛΙΧΝΙΤΟΥ

Ἀφθονα λειψάνα ἀρχαιότητος παρετηρήθησαν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τὴν ἐκτεινομένην κατὰ τὰ ΝΑ τοῦ κόλπου τῆς Καλλονῆς.

Εἰς τὸ μικρὸν ἐπίγειον τοῦ Λισβορίου, τὸ ὀνομαζόμενον Σκαμιούδι ἢ Μπινιάς, ἐκ τῶν ἀφθόνων λειψάνων τοίχων μετ' ἀσβεστοκονιάματος (οὕτως ἀποκαλουμένων ἐν τῇ νήσῳ), ἐπὶ μικροῦ ὑψώματος γειννιάζοντος πρὸς τὴν θάλασσαν, ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ἰγνατίου Ζυγουρέλη ὑπάρχουν ἐρείπια κτίσματος τὸν χαρακτῆρα καὶ χρονολογίαν τῶν ὁποίων καθορίζει μονόγραμμα τοῦ Μανουῆλ Παλαιολόγου (Πίν. 208 ε) ἐπὶ πλακῶς κυανοτέφρου ἀσβεστολίθου διαστάσεων 0.66 X 0,40 X 0,20 ἐντετειχισμένον εἰς τὸ ὀλίγα μέτρα ἀνατολικότερον κείμενον ἐκκλησιδίου καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ ἀνεγείραντος τοῦτο τὸ 1911 ἰδιοκτήτου ἐξ αὐτῶν τῶν ἐρειπίων τοῦ κτί-

1. Πρβλ. Β. Καλλιπολίτου, Ἀπὸ τὴν λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Λέσβο, « Λεσβιακαὶ Σελίδες » (1950) 206 - 11.

σματος προερχόμενον (Περὶ τῆς διαμονῆς τοῦ Μαν. Παλαιολόγου ἐν Λέσβῳ βλ. Μακεδονικά 4 (1955) 60, 38 - 46· τὸ εἰσαγωγικὸν ὑπόμνημα τοῦ R. J. Loenertz αὐτ. σ. 35 - 37 δὲν φαίνεται νῦν ἐν παντὶ ὀρθόν).

Οὗτω ὁ πύργος οὗτος ταυτίζεται ἀσφαλῶς μετὰ τὸν πύργον τῶν Βασιλικῶν τὸν εἰς τὸν χάρτην τοῦ Buondelmonti σημειούμενον.

Ἐξ ἄλλων σημείων τοῦ κτήματος ἔχει ἐπίσης ἐντειχισθῆ εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ ἐκκλησιδίου παλαιοχριστιανικῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὕλικόν, ὡς κολουροκωνικὸν κιονόκρανον μετὰ σταυρὸν ἐντὸς κύκλου, πυραμιδικὸν ἐπίθημα κιονοκράνου μετὰ ἐγγάρακτον σταυρὸν καὶ τεμάχιον θωρακίου ἐκ λευκάζοντος τραχύτου μετὰ σταυρὸν καὶ στέφανον, ἐνθυμίζον τὰ θωράκια τῆς βασιλικῆς τῆς Θάσου (Α. Ὀρλάνδος ἐν ABME 7 (1951) 31. Εἰκ. 23 ἀριστ., 65 εἰκ. 45) μετὰ σταυρὸν ἐντὸς στεφάνου δάφνης.

Ἀσφαλῆς ὑπαρξίς ἀρχαίας βασιλικῆς ἐσημειώθη εἰς τὰ Μπάνια, τὴν περὶ τὰ 2 χιλιομέτρα ΝΔ τοῦ χωρίου θερμοπηγῆν τοῦ Λισβορίου, κατὰ τὴν ἀνόρουξιν θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν ἐκκλησιδίου, (ματαιωθεῖσαν κατόπιν τῶν εὐρημάτων) ὀλίγα μέτρα πρὸς βορρᾶν τοῦ ὑπάρχοντος ἐξωκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Παρὰ τὴν Σκάλαν τοῦ Πολιχνίτου, εἰς τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν (ΒΑ) κυρίως ἐκτεινομένην περιοχὴν τ' Ἀρά, ἐνθα καὶ αἱ IG XII, 2, 489 καὶ 490, ἄς μᾶτην ἀνεζήτησα, παρατηροῦνται ἐκτεταμένα λείψανα ἀρχαίου οἰκισμοῦ. Ἐκεῖθεν προέρχεται καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. εὐρετηρίου 1487 κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου γυναικὸς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐν τῷ Μουσείῳ Μυτιλήνης.

Νοτιώτερον παρὰ τὴν παραλίαν εἰς τὴν θέσιν Ἄμπελια εὐρίσκονται συγκεντρωμένα παλαιοχριστιανικὰ λείψανα εἰς τὸν ἐξοχικὸν οἰκίσκον τοῦ Στρατῆ Σπακουρᾶ, ἄλλα μὲν ἀποκείμενα εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ οἰκίσκου ἢ χρησιμοποιηθέντα εἰς τὸ λιθόστρωτον αὐτῆς ἢ τὸ περιχέλιωμα τοῦ φρέατος, ἄλλα δὲ ἐντειχισμένα εἰς αὐτὸν τὸν οἰκίσκον. Ἐκτὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐκ τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὴν αὐλὴν ὕλικου σημειωτέα ἢ ἐπὶ τεμαχίου πεσσοῦ (μεγ. ὕψους 0.30, πλ. 0.20 καὶ πάχους 0.25) ἀκόλουθος ἐπιγραφή (ὕψος γραμμάτων 0.022):

ΙΝΔ[(ικτιώνος) - -]
ΤΩΝ ΕΙΔΩΙ
ΤΟΔΕΟΝΟΜΑ
ΤΟΥΙΕΡΕΩΙΩ
ΑΝΝΗΞΕΤΙΝ +

Ἄλλα ἀσφαλῆ λείψανα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μετὰ πλούσιον ἀρχιτεκτονικὸν ὕλικόν

ὑπάρχουν ἐπινοτιώτερον εἰς τὴν θέσιν Περιβόλα ἐντὸς τοῦ κτήματος τῆς οἰκογενείας Γεωργίου Μουτάφη, ἐξ ὧν ἰδιαιτέρως ἀξιοσημεῖα : ἄνω μέρος διζώνου κιονοκράνου μετὰ πτηνά, κάτω μέρος ἑτέρου μετὰ κἀνιστρον (Πίν. 208 ζ), (πρβλ. τὸ ἐξ Ἀρνίθας τῆς Ρόδου, βλ. Α. Ὀρλάνδου, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικῆ βασιλικῆ, 312 εἰκ. 267, τύπος σπάνιος ἐν Ἑλλάδι).

Μεταξὺ δὲ τούτων καὶ ἄλλων ἀξιολόγων παλαιοχριστιανικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εὐρίσκεται καὶ τεμάχιον τοιχοβάτου ἢ ἐπικράνου κλασσικῶν χρόνων μετὰ ἰωνικὸν κυμάτιον (Πίν. 209 β) ἐκ κίτρινωποῦ πορώδους τραχύτου (ὕψους 0.20, πλ. ἄνω 0.61, μέγ. μήκ. 0.61) μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξίαν κτίσματος εἰς οὐχὶ μεγάλην ἀπόστασιν, προερχόμενον δὲ πιθανῶς ἀπὸ τὴν ὀλίγον νοτιώτερον κειμένην θέσιν Χαλακιές, ἐνθα εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Ἰω. Γ. Μουτάφη παρατηροῦνται μικρὰ ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια. Ἄλλοι ἀρχαῖοι λίθοι παρατηροῦνται εἰς τὸ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ἀμέσως νοτιώτερον, κτῆμα τοῦ Στέλιου Κορδῶνη, ὅπου καὶ πλουσίως κεκοσμημένον τμήμα θωρακίου ἄμβωνος (Πίν. 209 γ) ἐκ λευκάζοντος πορώδους τραχύτου, ἀπὸ τὴν βασιλικὴν ἴσως τῆς Περιβόλας καὶ τοῦτο προερχόμενον.

Ἐνδείξεις, τέλος, ἄλλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μετὰ χονδροειδέστερον ὕλικόν ὑφίστανται ἐπινοτιώτερον εἰς τὸ κτῆμα τοῦ ὁδοιπότου Σάββα Κουλούρη.

Ἄλλὰ τὸ σημαντικώτερον στοιχεῖον ἀρχαιότητος εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀφθονίας τῶν ἐρείπιων ἀποκληθεῖσαν θέσιν Χαλακιές εἶναι προϊστορικὸς οἰκισμὸς σχηματίζων γλωσσοειδῆ προεξοχὴν πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἀπὸ τὰ συλλεγόμενα ὄστρακα, εἰς ἃ προσθετός καὶ ἀμοφορεὺς σχεδὸν πλήρης, ἀποτελεσθεῖς ἀπὸ τεμάχια ἐξαχθέντα κατὰ τὴν ἀνόρουξιν φρέατος, ὁ συνοικισμὸς χρονολογεῖται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς χαλκῆς, ἴσως ἀκόμη καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, μετὰ ἀγγελία συγγενῆ πρὸς τὰ τοῦ σπηλαίου εἰς ἉγιοΓάλας τῆς βορείου Χίου (πρβλ. JHS 58 (1938) καὶ 59 (1939) 203).

ΕΡΕΥΡΑ

Παρέχω ἐνταῦθα φωτογραφίας τμήματος τοῦ πολυγωνικοῦ τείχους (μετ' ἀναλημματικοῦ τοίχου ὑψηλότερον (Πίν. 210 β) ὡς καὶ τῆς πύλης (Πίν. 209 γ) γνωστῶν μέχρι τοῦδε μόνον ἐκ τῶν σχεδίων τοῦ R. Koldewey (Die antiken Baureste der Insel Lesbos, Berlin 1890, πίν. 9).

Τὸ ἄνω μέρος τοῦ μικροῦ ἐπιθαλαττίου λόφου τῆς Ἀκροπόλεως, Βίγλα καλουμένου, καταλαμβάνει μεσαιωνικὸν κάστρον σημειούμενον εἰς

τὸν χάρτην τοῦ Buondelmonti μετέσσαρας πύργους. Τοῦτο ἔχει μορφήν σφηνῶς μετὰ τὴν κορυφήν ἀνατολικῶς. Τὸ ἄκρον τῆς σφηνῶς συμπίπτει καὶ μετὰ τὸ καλύτερον σωζόμενον τμήμα του περιλαμβάνον δύο παρακειμένους πύργους, ὧν εἰς τετραγωνικὸς πρὸς Β. ὁ δ' ἕτερος κυκλικὸς ὀλίγον χαμηλότερον πρὸς Ν. (Πίν. 211 α). Ἡ διαφορὰ αὕτη εἰς τὸ σχέδιον τῆς κατόψεως, ἀκόμη καὶ τὴν θέσιν τῶν δύο πύργων βαίνει παραλλήλως μετὰ τὸ σύστημα τοιχοδομίας, εἰς μὲν τὸν πρῶτον προσεγγίζον τὸ ἰσοδομικὸν μετὰ κανονικὰς ὀρθογωνίους πλίνθους καὶ εὐρείαν χρῆσιν ἀρχαίου ὑλικοῦ, εἰς δὲ τὸν κυκλικόν, τὸν ἐν εἴδει προμαχῶνος μεταγενεστέρως προστεθέντα εἰς τὴν ἀρχομένην κλιτῶν, μετὰ ἀκανόνιστους τὸ πλεῖστον λίθους, ἐν οἷς ἐλάχιστοι ἐξ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων εἰλημμένοι. (Πρὸς τὰς παρατηρήσεις ταύτας πρβλ. τὰς εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ κάστρου τῆς Μυτιλήνης ἀναφερομένης κατωτέρω, σ. 240 κ. ε.).

ΑΝΤΙΣΣΑ

Περιοχὴ Σιγρίου

Ἡ ἀφθονία λειψάνων τῆς ὑστεράς ἀρχαιότητος παρὰ τὸ Παλαιόκαστρον ἤγαγε τὸν Conze εἰς τὴν ἐσφαλμένην ταύτισιν τοῦ Σιγρίου πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἀντισσαν. Στοιχεῖα μεγάλου κτηρίου (ἢ κτηρίων), ἐν οἷς καὶ τεμάχια μωσαϊκοῦ ἀνευ σχεδίου, ἀνεφάνησαν κατὰ τὴν διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφῆς ἄροσιν τοῦ κτήματος Μολιοῦ.

Ἀπὸ τὴν ἀμεσωτέραν γειτνίασιν τοῦ ἡρειωμένου πύργου, ὅστις καὶ ἔδωκε τὴν ὀνομασίαν εἰς τὴν περιοχὴν, συνελήθησαν βυζαντινὰ δοστικά. Ἀπὸ τὸν πύργον τοῦτον ἔχουν ἀπομείνει μόνον τὰ κατακρημνισμένα ἐρείπια σχηματίζοντα κωνικὴν ἔξαρσιν τοῦ ἐδάφους ἐνθυμίζουσαν τὸν ἐρειπῶνα τοῦ Μπινιά τοῦ Λισβορίου, ὅστις καὶ ἀποδίδεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τὸν χάρτην τοῦ Buondelmonti ὡς μεμονωμένος πύργος. Ἡ ἐπιθαλάττιος, καὶ δεσπόζουσα μικροῦ ἐπινείου, θέσις ἀμφοτέρων δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ ὀχυρώσεων εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα ἀνηκουσῶν, αἵτινες θὰ πρέπει πιθανώτατα νὰ συναφθοῦν πρὸς τὰς ἀπὸ τοῦ 12ου αἰ. παρασχεθείσας προνομίας εἰς τοὺς γενοτάτας ἢ ἐνετοὺς ἐμπόρους. Διάδοχος τοῦ κατὰ τὸ βόρειον τμήμα τοῦ ὑπὸ τῆς ἐπιμηκούς νησίδος τοῦ Σιγρίου κλεισμένου ὄρμου ὑπῆρξεν τὸ νοτιώτερον ἀνεγερθὲν τουρκικὸν κάστρον, παρὰ τὸ ὁποῖον καὶ ἐσχηματίσθη τὸ σημερινὸν χωρίον οὗτινος παρέχω φωτογραφίαν ἀπὸ τῆς θαλάσσης (ΝΔΔ) ληφθεῖσαν (Πίν. 210 γ).

Παρὰ τὸ Παλαιόκαστρον (καὶ ὀλίγον πρὸς Β. τούτου) ἀπεκαλύφθη πρὸ ἐτῶν ἐν μέρει ὑπὸ τῶν

χωρικῶν σημαντικὴ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, τῆς ὁποίας ἔχει φανὴ μέρος τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ καὶ δωμάτιον μετὰ ὀρθομαρμάρωσιν παρ' αὐτὴν (παστοφόριον;). Εἰς τὴν βασιλικὴν ταύτην πιθανώτατα ἀποδοτέα διάσπαρτα ἀνά τοὺς γειτονικοὺς ἀγροὺς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη¹.

Ἄλλης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἔχει παλαιότερον ἀποκαλυφθῆ ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ εἰς τὴν θέσιν Ἁγίου Νικόλαος περὶ τὴν ὥραν πρὸς Β. τοῦ χωρίου, ἐντὸς αὐτῆς δὲ ἔχει συγκεντρωθῆ ἰκανὸν ἀρχιτεκτονικὸν ὑλικόν, ὡς καὶ κατώφλιον ἐκ λευκοτέφρου ἀσβεστολίθου. Ἐκτὸς δὲ τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ τούτου ὑλικοῦ φυλάσσεται ἐκεῖ καὶ κάτω ἀριστερὰ γωνία νεκροδείπνου (Πίν. 211 γ).

Τρίτη παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ δύναται μετ' ἀσφαλείας νὰ τοποθετηθῆ ἔτι βορειότερον εἰς τὴν θέσιν Σταμάτα ἢ Μάνδρες εἰς τὸ κτήμα τοῦ Στεφάνου Σουλίου. Ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τούτου ἄλλο μὲν (μαρμαρινὴ ἰωνικὴ βᾶσις καὶ πεσίσκος τέμπλου) εὐρίσκονται ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ κτήματος, ἄλλα δὲ ἔχουν ἐντειχισθῆ εἰς τὸ ὑπερκείμενον ἐξωκκλήσιον τῆς Παναγίας ἀνεγερθὲν τὸ 1904 (τρία τεμάχια κορινθιαζόντων κιονοκράνων, ἐπίθημα πεσίσκου τέμπλου καὶ τεμάχιον μαρμαρίνου γείσου). Ἄφθονον τέλος οἰκοδομικὸν ὑλικὸν ἔχει χρησιμοποιηθῆ εἰς ἀγροτικὸν οἰκίσκον ὀλίγον ἀνατολικότερον κείμενον.

Ἐντὸς δὲ τοῦ ἐκκλησιδίου ἀπόκειται τμήμα ἀναγλύφου ἀετωματικῆς στήλης, λίαν ἐφθαρμένον, σφῆζον κεφαλῆν.

Πολλὰ ἀρχαῖα τεμάχια ἔχουν ἀκόμη ἐντειχισθῆ καὶ συγκεντρωθῆ εἰς τὸ ἐξωκκλήσιον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς κατὰ τὸν μικρὸν οἰκισμὸν τοῦ Παλαιοχωρίου κείμενον περὶ τὰ 3/4 τῆς ὥρας πρὸς Β. τοῦ Σιγρίου. Ἐκ τούτων σημειῶ ἰδιαιτέρως ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου ἀπαραινῶριστον σχεδὸν ἀπὸ τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα ἀσβέστου (Πίν. 211 δ). Εἰς τὸ ἐντειχισμένον ὑλικὸν περιλαμβάνονται πάλιν καὶ δύο παλαιοχριστιανικὰ τεμάχια (ἐπίθημα κιονοκράνου καὶ πεσίσκος τέμπλου).

Ἄλλη, τέλος, μικρὰ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ ἔχει σχεδὸν πλήρως ἀποκαλυφθῆ παρὰ τὴν νοτιαν ἐσχατιὰν τῆς νησίδος τοῦ Σιγρίου (Νησώπης), ἡ ὁποία μετὰ τὸ μικρὸν τῆς μέγεθος καὶ τὰς εὐρείας ἀναλογίας ἐνθυμίζει τὴν βασιλικὴν τοῦ Χαλινάδου (ΑΒΜΕ 3 (1937) 117 εἰκ. 2).

Παρέχεται ἐνταῦθα φωτογραφία (Πίν. 211 β) τμήματος πολυγωνικοῦ τείχους τῆς ἀρχαίας πό-

1. Reise auf der Insel Lesbos, Hannover 1863, 25 - 26. Βλ. καὶ χάρτην πίν. 1 καὶ τοπογρ. διάγραμμα πίν. 1 α κάτω ἀριστερὰ.

λεως αναφανέν εις την παρεϊάν τής πρὸς τὸ χωρίον ἀγούσης ἀμαξιτῆς ὁδοῦ κατὰ τὴν δυτικὴν ἀπότομον κλιτύν.

ΚΑΣΤΡΟΝ ΜΥΤΙΑΛΗΝΗΣ

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1960 ἐπραγματοποιήθησαν αἱ πρῶται ἐργασίαι εὐπρεπισμοῦ τοῦ λαμπροῦ, ἀλλ' ἐπιστημονικῶς ἐλάχιστα γνωστοῦ¹ μεσαιωνικοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖον παρὰ τὰς πολλαπλὰς ζημίας σώζεται πληρῆς καὶ ἐλέγχεται καθ' ὄλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας. Αἱ ἀναληφθεῖσαι ἐργασίαι ἀπέβλεψαν ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἐλέγχου τούτου, ἐφ' ὅσον αἱ τεράστιαι στερεωτικαὶ καὶ ἀναστηλατικαὶ ἀνάγκαι δὲν ἦτο δυνατὸν πρὸς τὸ παρόν, ἔστω καὶ στοιχειωδῶς, ν' ἀντιμετωπισθοῦν. Οὕτω ἐτοποθετήθησαν ἀπλαῖ σιδηραὶ κιγκλιδωταὶ θύραι τόσον εἰς ὄσας πύλας δὲν ὑπῆρχον ὅσον καὶ εἰς τὰς πυλίδας τῆς κιστέρας καὶ τῆς μεγάλης Νοτιοδυτικῆς ὑπογείου κρύπτῃς. Εἰς τινὰ σημεῖα ἐπιτρέποντα τὴν ἀναρρίχισιν, οἱ τοῖχοι, τόσον τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου ὅσον καὶ τοῦ περιχειλῶματος τῆς τάφρου, ἀνυψώθησαν, ὅπου δὲ τὰ χαίνοντα τμήματα ἦσαν πολὺ ἐκτεταμένα καὶ ἡ ἀνύψωσις τῶν κατεκρημισμένων τοίχων δὲν ἦτο ἐφικτὴ μὲ τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μας μέσα, ἐτοποθετήθησαν συρματοπλέγματα δικτυωτά. Μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐξησφαλίσθη καὶ τὸ κλείσιμον τῶν ἀνοικτῶν μερῶν τῆς τάφρου παρὰ τὴν ΒΔ πύλην ('Ορτά-Καποῦ) καὶ τὴν εἰσοδὸν τοῦ κάτω κάστρου. Ἄλλου, ὅπως παρὰ τὴν νοτίαν πύλην, ἐπετειχθὲν τὸ ἀπαρβαλιστὸν διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως νεωτέρων ἐπιχώσεων, αἵτινες διηκόλουν τὴν πρόσβασιν εἰς τὰ τεῖχη. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἐγένετο καὶ ἀπομάκρυνσις νεωτέρων προσκτισμάτων καὶ ἀποκάθαρσις τῆς ὄψεως τῶν τειχῶν ἀπὸ συναφῆ κονιάματα. Καὶ εἰς τὰ παρὰ τὴν αὐτὴν νοτίαν πύλην κανονιστάσια συνεπληρώθησαν ἐλλείποντα τεμάχια τῶν πλαισίων μὲ συγγενῆ πρὸς τὸ χρησιμοποιηθῆν ὕλικὸν ροδόχρουν τραχύτην (πέτρα Μυστεγνῶν). Συμπλήρωσις ἐγένετο καὶ εἰς τεμάχιον τῆς παραστάδος τῆς ἐσωτερικῶς τῆς 'Ορτά-Καποῦ ΒΔ πύλης τῶν Γατελούζων.

Ἄλλ' ἡ συστηματικώτερα ἐργασία ἀποκαταστά-

σεως ἐγένετο εἰς τὰ δωμάτια τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου εἰς τὸ ΝΑ τοῦ κάστρου πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πρακτικῆς τῶν χρησιμοποιήσεως ὡς χώρων ἀποθηκεύσεως. Ἐτοποθετήθησαν πρῶτον ἀπλαῖ ξύλινοι θύραι μὲ σφυρηλάτους ἴλους (γυφτοκάρφια) τόσον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν θύραν τοῦ περιβόλου ὅσον καὶ εἰς τὰ δωμάτια τῆς πυριτιδαποθήκης. Τὰ φραγμένα παράθυρα (Πίν. 212 α) τῶν δωματίων τούτων ἠνοιγήσαν καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς αὐτὰ σιδηρὰ κιγκλιδῶματα κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ μόνου ἀνευρεθέντος εἰς τὴν θέσιν του μετὰ τὴν ἀποκάθαρσιν ἐνὸς τῶν παραθύρων, ἀφοῦ συνεπληρώθησαν αἱ ἐλλείπουσαι ἐκ μαρμάρου ἢ τραχύτου παραστάδες (Πίν. 212 δ).

Τὰ δωμάτια ταῦτα ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς ἀποθήκαι ὕλικῶν καὶ ἐργαλείων ἐν δὲ ἐξ αὐτῶν καὶ διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τῶν ὀλιγώτερον σημαντικῶν ἀρχαίων ἐξ ὧν περισυνελέγησαν κατὰ τὴν τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ κάστρον. Χαρακτηριστικώτερα τεμάχια μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον. Ἰδιαιτέρα μνεῖα πρέπει νὰ γίνῃ μιάς μαρμαρινῆς πλίνθου (ἀριθ. εὐρ. 2528), ἡ ὁποία εὐρέθη κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, μὲ ἀνάγλυφον, ἐπὶ τῆς ὄψεως, κεφαλὴν κατ' ἐνώπιον περιβαλλομένην ἀπὸ πλουσίαν κόμην (Μέδουσα ;). Ἡ σημασία τοῦ ἀρχαίου ἐγκεῖται εἰς τὸ σχῆμα τῆς πλίνθου, ἡ ὁποία μειοῦται πρὸς τὰ κάτω (πλάτος κάτω πλευρᾶς 0.41 ἔναντι 0.46 τῆς ἄνω ἐπὶ ὕψους 0.46) καὶ εἶναι προφανές ὅτι ἀνήκει εἰς « κλειδί » καμάρας-πύλης πιθανώτατα.

Ἰχνη ἀρχαιότητος διεπίστωσα καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κάστρου, περὶ αὐτῶν δὲ διαλαμβάνω εἰς εἰδικὸν ἄρθρον τοῦ ὑπογράφοντος, εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνονται αἱ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν παρατηρήσεις μου περὶ τῶν ἀλληλοδιαδόχων φάσεων τοῦ κάστρου, τὸ ὁποῖον ἐπιπολαίως ἢ λίαν σχηματικῶς καλεῖται συνήθως γενοατικόν² ἐνῶ

2. Βλ. π.χ. 'Ορλάνδου, ἔ.ἀ. 121. Πρέπει ὁμως καὶ νὰ σημειωθῇ ἡ ὀρθὴ μνεῖα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς εἰς ἄλλους μελετητάς, ὡς ὁ C. Cichorius AM 13 (1888) 42, ὁ A. Conze Reise auf der Insel Lesbos, Hannover 1865 4. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι μίᾳ τῶν πράξεων ἀποκαθάρσεως τοῦ κάστρου ἦτο ἡ ἀπομάκρυνσις πινακίδων, ὅπου ἡ 'Αρχ. Ὑπηρεσία ἀνέγραφε : « ἐκτίσθη ὑπὸ Φραγκίσκου Γατελούζου τὸ 1373 ».

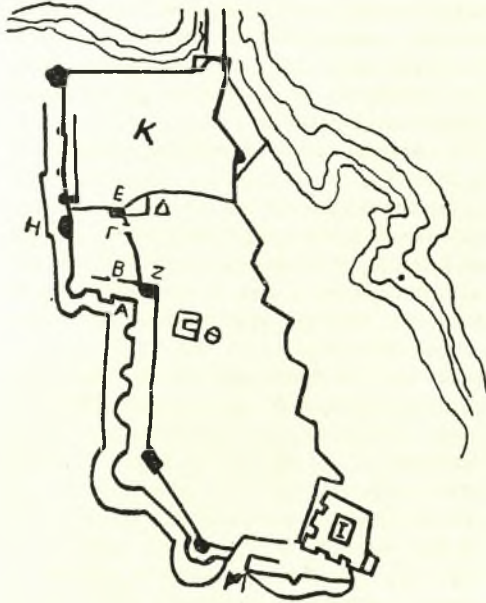
Πρέπει προσέτι νὰ τονισθῇ ὅτι καὶ ἡ περίοδος τῶν Γατελούζων, περίοδος τοπικῆς κυριαρχίας μιᾶς γενοατικῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἠρύσθη τὴν ἐξουσίαν τῆ ἐπινεύσει τῶν Παλαιολόγων καὶ ἔλθοῦσα εἰς ἐπιγαμίαν πρὸς αὐτούς, εἶναι, τουλάχιστον μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἐποχῆς καὶ βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος, καὶ αὐτὴ βυζαντινῆ. Χαρακτηριστικὰ ἐν προκειμένῳ εἶναι τὰ οἰκόσημα τῶν Γατελούζων (βλ. Hasluck ἔ. ἀ.) μὲ τὰ 4 Β καὶ τὸν ἀετὸν τῶν Παλαιολόγων, καὶ μάλιστα καὶ τὸν εἰς σύμβολον ἀναχθέντα δικέφαλον ἀετὸν (βλ. Σπ. Λάμπρου, 'Ο δικέφαλος ἀετὸς τοῦ Βυζαντίου, Ν. Ἐλληνομν. 6 (1909) 433-473, εἰδικῶς 445-446).

1. Ἡ μόνη ὑπολογίσιμος συμβολὴ εἶναι τὸ ἄρθρον τοῦ F. W. Hasluck, The Monuments of the Gattelusii at Lesbos, BSA 15 (1908/09) 248-290, μὲ τὸ ἀκριβέστερον σχέδιον τοῦ κάστρου. Μία εἰσέτι λατινικὴ ἐπιγραφή (τῶν Γατελούζων) Νέος Ἐλληνομνήμων 7 (1910) 342-343 καὶ 8 (1911) 94-95.

Ἐμμέσως μόνον ἐνδιαφέρει τὸ ἄρθρον τοῦ Α. Κ. 'Ορλάνδου ἐν Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος 8 (1929) 121-128 περὶ τοῦ Μενδρεσέ τοῦ κάστρου, ὅπου ὁμως δὲν θίγονται χρονολογικὰ προβλήματα.

μέγα μέρος αὐτοῦ ἀνάγεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν βυζαντινὴν, καὶ μάλιστα πρῶτον, ἐποχὴν.

Χρονολόγησις τοῦ Κάστρου τῆς Μυτιλήνης
Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἀναληφθεισῶν ἐργασιῶν διαμορφώσεως, προέβην εἰς μίαν πρῶτην ἐξέτασιν

A = Ὀρτά - Καπού, B = Πύλη Φρ. Γατελούζου, Γ = Ἐσωτερικὴ ΒΔ Πύλη, Δ = Δεξαμενὴ, E, Z = Βυζαντινοὶ Πύργοι, H = Πολυγωνικὸς Πύργος, Θ = Μενδρεσές, I = Κεντρικὸς Περιβόλος, K = Κάτω Κάστρον, M = Μεσημβρινὴ Πύλη.

Σχεδιογράφημα Κάστρου Μυτιλήνης (ἔχει ληφθῆ ἐκ τοῦ Hasluck ἐν BSA 15 (1908/9).

τοῦ κάστρου πρὸς διαπίστωσιν κυρίως τῶν χρονολογικῶν ἐνδείξεων περὶ τῆς ἰδρύσεώς του.

Καίτοι γενικῶς, ἐκ τοπογραφικῶν λόγων, κρατεῖ ἡ πεποίθησις ὅτι τοῦτο καλύπτει τὸν χώρον τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως¹, ὁρατὰ λείψανα ἀρχαιότητος δὲν ὑφίστανται, ἢ δὲ μοναδικὴ ἐν αὐτῷ

1. Βλ. A. Conze, *Reise auf der Insel Lesbos*, Hannover 1865, 4-5, C. Cichorius AM 13 (1888) 42 καὶ πρβλ. R. Koldewey, *Die antiken Baureste der Insel Lesbos*, Berlin 1890, 8 καὶ τὴν τοπογραφικὴν ἀναπαράστασιν τῆς ἀρχαίας Μυτιλήνης ἐν τῷ μικροτέρῳ σχεδίῳ τοῦ πίν. 1-2.

ἐκτελεσθεῖσα, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου, ἀνασκαφῆ πενιχρότατα, καὶ τοπογραφικῶς ἀρνητικὰ, ἔσχεν ἀποτελέσματα². Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ ἔχει χρησιμοποιοηθῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομικῶν ὑλικῶν περιλαμβάνον καὶ πλῆθος ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὸ σύνολον ὁμῶς τῶν ὁποίων, ἐκ πρῶτης τουλάχιστον ὄψεως, χρονολογεῖται εἰς τὴν ὁστέραν ἀρχαιότητα.

Τὰ μόνα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἴχνη ἀρχαιότητος, ἅτινα διεπίστωσα, ἀποτελοῦνται ἐκ λαξευμάτων τοῦ βραχώδους (ἀσβεστολιθικοῦ) ἐδάφους βαίνοντα κατ' A - Δ κατεύθυνσιν, ἐγκαρσίως πρὸς τὴν τάφρον, κατὰ τὸ παρά τὴν βορειοδυτικὴν πύλην (A) — τὴν Ὀρτά-Καπού τῶν Τούρκων — τμήμα τῆς, ὅπισθεν τοῦ σημερινοῦ Ὀρφανοτροφείου (εἰς τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα τῶν IG XII, 2 ἀναγράφεται ὡς Κονάκι). Τὰ λαξεύματα ταῦτα προωρίζοντο διὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν θεμελίωσιν τοίχων ἄλλωστε, ἐπὶ τοῦ βορειοτέρου ἐξ αὐτῶν, τοῦ πλησιεστέρου πρὸς τὴν Ὀρτά-Καπού, διατηρεῖται ὁ κατώτατος δόμος τοῦ ἐπ' αὐτοῦ βαίνοντος τοίχου (Πίν. 212 β), πάχους 0,60 μ. Οὗτος καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς του φαίνεται ἀρχαῖος κατὰ δὲ τὸ καθάρισμά του συνελέγησαν ὁστρακά τινα, ἅτινα παρὰ τὴν εὐτέλειαν καὶ τὸ μικρὸν τῶν μέγεθος δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν ὅτι ἀνάγονται εἰς κλασσικὸς χρόνους. Ἀνεμῆνευτος ἐν τούτοις παραμένει ὁ προορισμὸς τῶν τοίχων τῶν ὑπὸ τῶν λαξευμάτων μαρτυρουμένων, διότι καὶ ἡ ἐρευνά των πέραν τῶν ὁρίων τοῦ πλάτους τῆς τάφρου καθίσταται ἀνεπίκτος καὶ τὰ ἐναπομένοντα τμήματα, ἐξαιρέσει τῶν πτωχικῶν ὑπολειμμάτων τοίχου ἐπὶ τοῦ βορειοτέρου λαξεύματος, παραμένον ἀπογυμνωμένα πάσης ἐπ' αὐτῶν κατασκευῆς.

Ἡ ἐρευνα τοῦ ἰδίου τοῦ κάστρου, ὡς κατασκευῆς, μόνον ἀντιστρόφως, ἤτοι ἀπὸ τῶν νεωτέρων πρὸς τὰ ἀρχαιότερα, δύναται νὰ χωρήσῃ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ φάσις δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ, ἐνῶ ἀντιθέτως αἱ νεώτεροι κατασκευαὶ ἀσφαλῶς ταυτίζονται καὶ χρονολογοῦνται.

Ἡ Ὀρτά-Καπού ἀποτελεῖ πάλιν τὸ σημεῖον ὅπου ἡ ἀσφαλῶς χρονολογημένη νεώτερα κατασκευὴ συνδυάζεται πρὸς σαφῆ διάκρισιν τῶν παρακειμένων ἀρχαιότερων φάσεων. Ἡ πύλη αὐτὴ χρονολογεῖται ἐκ τῆς ὑπὲρ αὐτὴν τουρκικῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὸ ἔτος 1770³, ἀποτελεῖ δὲ ἐνιαῖον ὄχου

2. ΠΑΕ 1913, 69-70 καὶ 117-118 καὶ ΑΕ 1914, 140-141.

3. F. W. Hasluck, *The Monuments of the Gattelusii*, BSA 15 (1908/9) 259-265, ἄρθρον περιλαμβάνον πάντα τὰ οἰκόσημα τοῦ κάστρου, πλὴν μῆς ἐπιγραφῆς ἐν τῷ κεντρικῷ περιβόλῳ, ἐνθα δὲν τοῦ εἶχεν ἐπιτραπῆ ἢ εἰσοδός (κατωτ. σημ. 8).

ρωματικών σύνολον με τὸ ἐκεῖ καμπτόμενον καὶ πρὸς νότον βαῖνον ἐξωτερικὸν τεῖχος, ὡς καὶ μετὰ τὸ παράλληλον περιχέλιωμα τῆς τάφρου — ἢ ἐσχάτη, πιθανῶς, ἐνίσχυσις τοῦ φρουρίου, προκληθεῖσα, προφανῶς, ἀπὸ τὴν εἰς τὸ Αἶγαῖον ἐμφάνισιν τοῦ ρωσικοῦ στόλου. Ἡ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἀνέγερσις τοῦ ἐδῶ τεύχους ἐπιβεβαιούται καὶ ἐκ τεμαχίου οἰκοσῆμου τῶν Γατελοῦζων, ἐφ' οὗ ἀναγινώσκειται ἡ χρονολογία 1373, κρησιμοποιηθέντος, μετὰ τὴν θραύσιν του, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς πύλης ἀπόστασιν (Πίν. 212 ε).

Ἐτερον ὅμοιον, ἀκέραιον τοῦτο οἰκόσημον⁴, εὐρίσκεται εἰσέτι ἐντετειχισμένον εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ θέσιν (Πίν. 212 ζ) ἀποτελεῖ τὸ χρονολογικὸν σῆμαντρον τῆς ἐσωτερικῆς πύλης (Β) ὑπὲρ τὴν ὁποίαν ἔχει στηθῆ, καὶ τοῦ πρὸς δυσμὰς ταύτης βαίνοντος τεύχους. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ ἰδρυτικὴ ἐπιγραφή τοῦ πρώτου τῶν Γατελοῦζων, τοῦ Φρατζέσκου, ἡ μνημονεύουσα τὰς ὑπ' αὐτοῦ γενομένας ὀχυρώσεις, μετὰ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν (1373).

Ἐνῶ ὁμοῦ πρὸς ἀνατολὰς τῆς πύλης τὸ τεῖχος συνεχίζεται, πρὸς δυσμὰς ἐλάχιστα προχωρεῖ διακοπτόμενον ὑπὸ τετραγώνου πύργου, ἐφ' οὗ ἐρείδεται (Πίν. 212 γ)· τοῦτο δὲ λέγεται κατὰ κυριολεξίαν, διότι τὸ τεῖχος δὲν εἶναι συμφυῆς μετὸν πύργον. Φαίνεται ὅτι ὁ πύργος προὔπηρχεν, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ἡ μετὰ ἰσοδομικὸν περίπου σύστημα τοιχοδομία μετὰ μεγάλας πλίνθους τραχύτου καὶ πολλὰ εἰργασμένα μάρμαρα ἐξ ἀρχαίων κτηρίων εἰλημμένα· εἶναι δὲ φυσικὸν τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ὑλικὸν νὰ ἦτο διαθέσιμον εἰς μεγαλυτέραν ἀφθονίαν κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους⁵. Μετὰ τὸ αὐτὸ σύστημα τοιχοδομίας προχωρεῖ τὸ τεῖχος κατ' ἀμφοτέρας τὰς κατευθύνσεις ἔνθεν καὶ ἐνθεν τοῦ πύργου, τόσον πρὸς νότον ὅσον καὶ πρὸς βορρᾶν (πρβλ. Πίν. 213 γ) καθέτως πρὸς τὸ τεῖχος τοῦ Φρατζέσκου Γατελοῦζου. Εἰς τὸ βόρειον μάλιστα σκέλος τοῦ τεύχους, εἰς ἀπόστασιν πεντήκοντα περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ πύργου, ὑπάρχει καὶ τρίτη ἐσωτάτη σήμερον πύλη (Γ), (Πίν. 213 β), ἐξωτερικὴ ὁμοῦ ἀσφαλῶς εἰσόδος τοῦ βυζαντινοῦ κάστρου ἀπὸ τοῦ βορείου λιμένος. Ἡ πύλη ἐνισχύεται βορειόθεν ὑπὸ ὀγκώδους τετραγώνου πύργου χαρακτηριζομένου ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀφθονον χρησιν ἀρχαίου ὑλικού, καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον συνεχίζεται τὸ τεῖχος καὶ ἀφοῦ καμφοῖ, κατ' ὀλίγον, πρὸς τ' ἀνατολικά, ὅπου μακρόθεν ἐντυπωσιάζει ἡ μαρμαροπερίβλητος ὄψις του⁶ (Πίν. 213 δ). Ἐ-

σωτερικῶς τὸ τεῖχος τοῦτο συνδέεται πρὸς τὴν κατὰ τὴν ΒΔ γωνίαν (καὶ τὸ ταπεινότερον σημεῖον τοῦ ἀρχαιότερου περιβόλου) ἰδρυμένην δεξαμενὴν (Δ), ὅπου ἀφθονος καὶ πάλιν ἡ χρησις ἀρχαίου ὑλικού, ἐνῶ ἡ πύλις πλαισιούται ἄνω μετὰ τὸ χαρακτηριστικὸν βυζαντινὸν κεραμοσυγκολλητικὸν κόσμημα (Πίν. 213 α).

Διεπιστώθησαν οὕτω εἰς ἓνα τομέα αἱ τρεῖς κύριαι οἰκοδομικαὶ περιόδοι τοῦ κάστρου καὶ ἐπιβεβαιώθη καὶ ἐκ τῆς κατασκευαστικῆς ἀλληλουχίας ἓν, καὶ λογικῶς ἐξαγόμενον, γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων περιπτώσεων (βλ. σημ. 5), χρονολογικὸν τεκμήριον: ἡ ἀφθονωτέρα χρησις ἀρχαίου ὑλικού, συνδεομένη πάντοτε μετὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ δὴ μετὰ τὰς ἀρχαιότερας φάσεις τῆς.

Σαφῶς ἐπίσης διακρίνονται αἱ τρεῖς οἰκοδομικαὶ περιόδοι καὶ κατὰ τὴν διαμετρικῶς ἀντίθετον γωνίαν τοῦ κάστρου, νοτιοανατολικῶς, ἐκεῖ ὅπου σφηνοειδῆς περίβολος ἐνισχυόμενος ὑπὸ πέντε πύργων σχηματίζει, εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον ὄλου τοῦ κάστρου, τὸν ὀχυρωματικὸν πυρῆνα τοῦ I (keep, donjon).

Ἐκ τῶν πέντε πύργων ὁ μεσαῖος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (Πίν. 214 α) χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ ἐντετειχισμένον οἰκόσημον⁷ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Γατελοῦζων. Ἐκ τοῦ ἀδιασπάστου τρόπου συνδέσεως, τῆς τοιχοδομίας καὶ τῆς ὄλης κατασκευῆς, σύγχρονοι θεωρητέοι καὶ οἱ λοιποὶ πύργοι. Διάφορος ὁμοῦ, ἐπενδεδυμένη ὄλη διὰ μαρμάρων, εἶναι ἡ ὄψις τῆς ἀνατολικῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου, ἡ ἀποτελοῦσα καὶ τὴν βάσιν τῆς ἀκωκῆς τῆς σφηνῆς. Ἡ κορυφὴ δὲ αὕτη τῆς σφηνῆς τοῦ περιβόλου, ἡ πρὸς ἀνατολὰς βλέπουσα, σχηματίζει ἐσωτερικῶς πολυτελῆς, καί, διὰ τὰς συνθήκας τοῦ φρουρίου, εὐρύχωρον διώροφον ἴσως ἄλλοτε διαμέρισμα συγκείμενον ἐκ προθαλάμου καὶ αἰθούσης μετὰ παράθυρον πρὸς νότον πλαισιωμένον διὰ μαρμάρου.

Ἡ καιρία θέσις καὶ ἡ σχετικὴ πολυτέλεια τοῦ διαμερίσματος ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐδῶ εὐρίσκεται ἡ ἐπισημοτέρα κατοικία τοῦ κάστρου· ἂν δὲ ἡ μαρμαρινὴ ἐπένδυσις τοῦ τοίχου δὲν ἀποτελεῖ ἀπατηλὸν τεκμήριον, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸ σημεῖον αὐτὸ ὡς ὑπόλειμμα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐνσωματωθῆν εἰς τὴν κατόπιν ὑπὸ τῶν Γατελοῦζων γενομένην ἐπέκτασιν πρὸς δημιουργίαν ὀχυρωματικοῦ περιβόλου.

Ἐντὸς τοῦ περιορισμένου τούτου χώρου προσετέθη καὶ τῆς οἰκοδομικῆς τῶν Τούρκων δραστηριότητος δείγμα· εἶναι δὲ τοῦτο σειρὰ δωματίων κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν ἔχουσα πρὸ αὐτῆς

7. Hasluck ἔ.ἀ. ἀριθ. 8.

4. Ἐ. ἀ. ἀριθ. 3.

5. Πρβλ. K. Andrews, Castles of the Morea, Princeton 1953, 220-221 καὶ σ. 86 εἰκ. 91, 121-122, 123, 129 εἰκ. 138 καὶ 144.

6. Σημειωτέα ἡ στενὴ ὁμοιότης τοῦ τομέως τούτου πρὸς τὸ βόρειον τεῖχος τοῦ κάστρου τῶν Πατρῶν, Andrews ἔ.ἀ. 126 εἰκ. 144.

στοάν ἐκ χαμηλῶν πεσσῶν στηριζόντων ὀξυκόρυφα τῶσα (Πίν. 212 δ), ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα χαρακτηρίζοντα καὶ τὸν Μενδρεσέν (Θ) τοῦ κάστρου⁸.

Τὰ δωμάτια μετὰ τῆς στοᾶς πατοῦν ἐπὶ ὑψώμενου ἐπιπέδου, ὑπ' αὐτὰ δὲ σχηματίζονται ἰσάριθμοι ἀποθήκαι. Ἡ εἰς τὸ ἀνώγειον ἀνάβασις τελεῖται διὰ κτιστῆς διπλῆς λιθίνης κλίμακος ἐχούσης ἀνά ὀκτὼ ἀναβαθμοὺς καθ' ἑτέραν πλευράν. Ἡ κλίμαξ εἶναι κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρουσα, ὅτι εἰς αὐτὴν ἔχει ἐντειχισθῆ τεμάχιον ἐπιγραφῆς λατινικῆς, ἐξ οὗ βεβαιούται ἢ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν κατασκευὴ τῆς. Ἡ ἐπιγραφή⁹ μνημονεύει τὴν οἰκοδόμησιν loggia ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῶν Γατελοῦζων, τοῦ Νικολάου, τὸ 1460, δύο μόλις ἔτη πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς Μυτιλήνης (καὶ ὅλης τῆς νήσου). Τὴν loggia ἴσως ταύτην διεδέχθη ἢ συγγενῆς τουρκικὴ κατασκευὴ τῶν διὰ προστώου ἐφωδιασμένων δωμάτων, ἅτινα καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς πυριτιδαποθήκη.

Διεπιστώθησαν οὕτω εἰς δύο σημαντικοὺς τομεῖς αἱ τρεῖς κύριαι οἰκοδομικαὶ περιόδοι τοῦ κάστρου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀγομέθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐνωρὶς ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τῆς βασιλείας ἤδη τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρῶτου, εἶχε κτισθῆ, κατὰ μέγα μέρος μὲ ἔτοιμον ἀρχαῖον ὕλικόν, ἓν σημαντικῆς ἐκτάσεως κάστρον. Ὁ πρῶτος Γατελοῦζος, ὁ Φρατζέσκος, δέκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἐν τῇ νήσῳ ἐγκατάστασίν του, ἐνισχύει τὸ ὑπάρχον (καὶ παλαιὸν ἤδη) φρούριον μὲ σημαντικὰς προσθήκας, ὡς ὁ περὶ τὴν βορειοδυτικὴν πύλην προμαχῶν, ὅστις ἔβαινε βορειότερον, ἐξικνούμενος τουλάχιστον μέχρι τοῦ κεκλιμένου νῦν ἐξαγωνικοῦ πύργου¹⁰ (Πίν. 214 β). Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἂν αὐτὸς οὗτος ὁ Φρατζέσκος ἦ εἰς τῶν διαδόχων του ἀνήγειρε τοὺς πύργους τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου, τὸν ὁποῖον ὁ τελευταῖος ἐξ αὐτῶν, ὁ Νικόλαος, δεικνύων ὑπέμετρον, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων κρίνομεν, αἰσιοδοξίαν, ἐκόσμη δι' ἑξωστῶν τὰς παραμονὰς τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς.

Τελευταῖοι οἱ Τούρκοι προβαίνουν εἰς σημαντικὰς προσθήκας. Πρὸς βορρᾶν περικλείουν ἐντὸς

8. Α. Κ. Ὁρλάνδος. Ὁ Μενδρεσέν τοῦ κάστρου τῆς Μυτιλήνης, Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος 8 (1929) 121-128 εἰκ. 1 καὶ 3.

9. Νέος Ἑλληνομνήμων 8 (1911) 94-95 (καὶ 7 (1910) 342-343) πρβλ. καὶ ἀνωτ. σημ. 3.

10. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ πύργου εἰς τοὺς Γατελοῦζους, τεκμηριωμένη καὶ ἀπὸ τὴν διακρίνουσαν καὶ τοὺς πύργους τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου χαλαρὰν ἰσοδομικὴν τοιχοδομίαν (πρβλ. Πίν. 212 γ) βεβαιούται ἐκ τοῦ ἐντειχισμένου ὕψηλά ἐπὶ τῆς μεσαίας πλευρᾶς οἰκοσῆμου (Hasluck ἑ.ἀ. ἀρ. 1) μόλις διακρινόμενου εἰς τὴν φωτογραφίαν τοῦ Πίν. 214 β.

τῶν ὀχυρώσεων ὄλην τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν ὑπὸ τοὺς ἀποτόμους βράχους τῆς βορείας πλευρᾶς ταπεινότεραν ἔκτασιν σχηματίζοντες οὕτω τὸ Κάστρον (Κ). Βορειοδυτικῶς ἐνισχύουν τὴν ἐκεῖθεν εἰσοδὸν εἰς τὸ κάστρον ἀνεγείροντες τὴν Ὁρτά-Καπού, τὴν ὁποῖαν ἐνσωματώνουν εἰς νέαν γραμμὴν ἀμύνης μὲ πρόσθετον ἐξωτερικώτερον τεῖχος, ἐκτεινόμενον πρὸς νότον, καὶ παράλληλον προτειχίσμα, δημιουργοῦντες οὕτω καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης, τῆς δυτικῆς, καὶ τῆς νοτιοδυτικῆς καὶ νοτίου ἐν συνεχείᾳ, ζώνην ἀσφαλείας καταχρηστικῶς ἀποκαλουμένην τάφρον, καίτοι, ἐξ αἰτίας τοῦ βραχῶδους ἐδάφους, ὁ μεταξὺ ἐξωτερικοῦ τεύχους καὶ προτειχίσματος χώρος δὲν εἶναι ἐσκαμμένος εἰς βάθος, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ βορειὸν τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Ἀντίστοιχος μὲ τὴν Ὁρτά-Καπού πύλη (Μ) δημιουργεῖται μὲ τὴν νέαν ταύτην γραμμὴν παρὰ τὸν νοτιοανατολικὸν περιβόλον, παρὰ τὴν ὁποῖαν καὶ διαρρυθμίζονται κανονιστάσια πρὸς τὴν θάλασσαν ἐστραμμένα.

Ἀδυνόητον τυγχάνει ὅτι αἱ ἀνωτέρω σκιαγραφηθεῖσαι τρεῖς κύριαι οἰκοδομικαὶ φάσεις κλιμακοῦνται καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν ἐκάστης ἐκπροσωπούμενης ἐποχῆς, ἔστω καὶ ἂν συμβαίη ἢ μεγαλύτερα δραστηριότης νὰ περιορίζεται εἰς ὄρισμένον χρονικὸν διάστημα. Ἀλλὰ καὶ ἡ διακρίσις τῆς συμβολῆς ἐκάστης περιόδου δὲν εἶναι πάντοτε σαφῆς, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατος, διότι φυσικόν εἶναι τμήματα ἀναγόμενα εἰς ὄρισμένην ἐποχὴν νὰ ἐπισκευάσθησαν ἢ νὰ μετεποιηθῆσαν εἰς μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βαθμὸν κατὰ μίαν τῶν μεταγενεστέρων περιόδων. Ἀσφαλῶς ἢ κατὰστάσις τοῦ κάστρου, ὅταν τὸ παρέλαβον οἱ Γατελοῦζοι, δὲν θὰ ἦτο καὶ τὸσον λαμπρὰ καὶ ἱκαναὶ ἐπισκευαὶ θὰ ἀπτηθήσαν, οἱ δὲ Τούρκοι θὰ ἠναγκάσθησαν νὰ προβοῦν εἰς μεγάλην ἐκτάσεως ἐπισκευὰς μετὰ τὰς σημαντικὰς, ἄνευ ἀμφιβολίας, ζημίας τῆς ἰδίας τῶν πολιορκίας. Ἀλλὰ καὶ αἱ φθοραὶ πολυχρονίου διαμονῆς τετρακοσίων πενήκοντα ὄλων ἐτῶν οὐκ ὀλίγας ἀφορμὰς μεριμῶν θὰ παρέσχον εἰς τοὺς κυρίους τοῦ τόπου. Πολλαὶ τῶν ἐπεμβάσεων τούτων εὐχερῶς διακρίνονται ἐκ τῆς διαφόρου, καὶ κατὰ κανόνα προχειροτέρας, μὲ μικροτέρους καὶ μᾶλλον ἀκανονιστοὺς λίθους, τοιχοδομίας τῶν (Πίν. 213 β).

Χαρακτηριστικὸν δὲ δεῖγμα μετασκευῆς προκληθείσης ἐκ τῆς ἀνάγκης προσαρμογῆς πρὸς τὰς νέας πολεμικὰς συνθήκας ἀποτελεῖ ἢ ὑπὸ τῶν Τούρκων προσθήκη κανονιστάσιων εἰς τὸ ἀμέσως πρὸς νότον τοῦ προμηθηθέντος ἐξαγωνικοῦ πύργου τμήμα τοῦ δυτικοῦ τεύχους, τὸ ὁποῖον

μέχρι του ύψους τῆς ἐνισχυτικῆς ζώνης του διατηρεῖ ἀνέπαφον τὴν ἀρχικὴν, εἰς τοὺς Γατελοῦζους ἀναγομένην, ὄσιν του.

ΛΗΜΝΟΣ

Κατὰ τὴν ἀνέγερσιν συνεταιριστικοῦ τυροκομείου πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς πόλεως ἀνευρέθησαν δύο ἀρχαῖοι τάφοι, ὧν ὁ εἰς ἐντὸς πίθου, ὁ δ' ἕτερος ἐντὸς σαρκοφάγου μὲ τέσσερα μικρὰ ἀττικά ληκύθια τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. καὶ λευκὴν λήκυθον ἄνευ παραστάσεως, καθὼς καὶ σκύφον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἐρευνηθέντες ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Χρ. Ντούμα.

Εἰς τὸ νεοῖδρυθὲν Μουσεῖον τῆς Λήμνου παρεδόθησαν προσέτι δύο μελανόμορφα ἀττικά ἀγγεῖα τῶν περὶ τὸ 500 χρόνων, ἐκ τάφων ἀσφαλῶς καὶ ταῦτα προερχόμενα καὶ εἰς τὴν ἴδρυσιν πιθανῶς τῆς ἀθηναϊκῆς ἀποικίας ἀναγόμενα.

ΕΡΡ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΑΔΗΣ

*

LAVORI NELL' ISOLA DI LEMNO

Durante l'anno 1960 la Scuola ha contribuito, d'accordo con la Direzione alle Antichità del Governo ellenico, all'ultimazione del restauro e alle rifiniture della graziosa palazzina (Tav. 213 e), situata presso al mare nella capitale dell'isola di Lemno, Myrina, già prima della guerra destinata ad accogliere il Museo ove ospitare i trovamenti degli scavi italiani nell'isola; effettuato il necessario consolidamento dei pavimenti, si è fornito l'edificio di tutte le vetrine occorrenti per l'esposizione dei materiali archeologici. La Direzione del Museo Nazionale di Atene, d'accordo con la Direzione delle Antichità, ha consentito a far confluire al Museo tutti i trovamenti degli scavi italiani ancora rimasti nei depositi di Atene e che non riteneva poter esporre ivi al pubblico; inoltre, a cura dell'Ispettore delle Antichità Dumas si sono concentrati nel Museo di Myrina i materiali provenienti da Imbro, e altri, che in tempi precedenti erano stati raccolti nel Museo di Mitilene. Una missione, capeggiata dal Prof. Luigi Bernabò Brea, Soprintendente alle Antichità della Sicilia Orientale, è stata invitata dalla Scuola a recarsi a Lemno, per attendere al completamento dei restauri dei materiali della città preistorica di Poliochni, e di quelli della città tirrenica di Efestia, nonché del Santuario dei Kabiri a Chloi, curare il tras-

porto di tutti i materiali da Kaminia a Myrina e provvedere all'esposizione di detti materiali entro al Museo. La missione comprendeva, oltre al Prof. Bernabò Brea, la Sig. na Madeleine Cavalier, il restauratore Gaetano Bottaro e l'Assistente-Disegnatore D'Angelo, tutti della Soprintendenza di Siracusa; tutti i membri si sono trattenuti nell'isola dalla metà di Giugno fino ai primi di Novembre, meno il Prof. Bernabò Brea che ha raggiunto la missione verso la metà di Luglio. L'ordinamento dei materiali, ispirato a un severo criterio scientifico, ha tuttavia curato l'armoniosa ed efficace esposizione al pubblico e cercato di facilitare la comprensione anche ai non specialisti mediante piante dello scavo, fotografie, sezioni e cartelli esplicativi. Nel pianterreno l'atrio è destinato alle sculture in pietra e alle iscrizioni, le sale attorno ai materiali della civiltà tirrenica e di quella ellenica da Efestia, mentre una saletta raccoglie le antichità rinvenute nella città di Myrina e un'altra i rinvenimenti del Kabirion di Chloi; il primo piano è tutto dedicato ai materiali preistorici di Poliochni. Dietro al Museo un ben ordinato magazzino-laboratorio conserva i frammenti di materiali non ancora restaurati o non esponibili. L'inaugurazione ufficiale del Museo è avvenuta il 20 Aprile 1961 con partecipazione di tutte le autorità religiose e civili di Lemno e della capitale della provincia Mitilene, del Direttore della Scuola e del Prof. Bernabò Brea, è stata inoltre onorata dalla presenza del Ministro alla Presidenza del Governo Greco S.E. Tsatsos, del Direttore alle Relazioni Culturali del Ministero degli Esteri ellenico A.S. Beinoglou, dall'Ambasciatore d'Italia ad Atene S.E. Mario Conti, dall'Ambasciatore S.E. Giulio Del Balzo, Direttore Generale alle Relazioni Culturali del Ministero degli Esteri, del Direttore Generale alle Antichità greche Giovanni Papadimitriou e del Direttore Generale alle Antichità e Belle Arti del Ministero Italiano della Pubblica Istruzione, Bruno Molajoli.

DORO LEVI

*

EXCAVATIONS AT CHIOS

(1952 - 1955)

From 1952 - 5 excavations were made in Chios. Soundings on a limited scale on the Kofina ridge on the north edge of the ancient

city produced graves of the Late Hellenistic and Early Roman periods together with Archaic and later deposits (J.K. Anderson, BSA (1954) p. 123 f.). In 1952 excavations were also begun by M.S.F. Hood at Emporio on the south coast of Chios. These were continued from 1953 - 5 by Hood and J. Boardman. The main objective was a large Prehistoric settlement by the harbour with occupation ranging from Early Neolithic to the very end of Bronze Age. An Early Christian Basilica church on the edge of the Prehistoric site was also explored. This was found to have stood on the site of an earlier sanctuary with an interesting apsidal temple built in the early 5th century B.C. In early Christian times the hill by the harbour with the Prehistoric settlement was defended by a wall with towers. This fortified town was destroyed in the time of the Arab invasions towards the end of the 7th century A.D. A number of houses were cleared in a town of the Archaic period high on the slopes of Mount Profitis Elias north of the harbour. A small temple of Athena inside the walled acropolis above the town was also cleared. Isolated Classical farm houses at Pindakas north of Emporio and at Delfinion on the north-east coast of the island were examined by J. Boardman (BSA 51 (1956) p. 41 f.; 53 - 4 (1958 - 9) p. 295 f.). At Delfinion the site of the Athenian Camp during the Peloponnesian War was identified.

SINCLAIR HOOD

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Εισαγωγικά: Τῆς Δ' Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων προέστατο ὁ Ἔφορος κ. Ἐμμ. Χατζηδάκης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1949. Τὴν Ἐφορείαν ἀπασχόλησαν ἡ διάσωσης τῶν τειχῶν τῆς Μυτιλήνης καὶ Χίου, καὶ ἡ στερέωσις τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Νέας Μονῆς.

Ὁ Ἔφορος περιώδευσε εἰς Μυτιλήνην ἐξετάσας τὸ Φρούριον, τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα καὶ τοὺς ναοὺς τῆς πόλεως, καταγράψας καὶ πλείστας σημαντικὰς εἰκόνας μὲ τὰς ὑπογραφὰς τῶν ζωγράφων Ἀγγέλου Χίου, Ἰακώβου θύτου, Μουράτ, Μάρκου Τρουληνοῦ (1646) κ.ἄ. Ὁ Ἔφορος ἐπεθεώρησεν ἐπίσης τὰς Μονὰς Περιβολῆς, Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης καταγράψας κειμήλια, εἰκόνας καὶ χειρόγραφα, καθὼς καὶ τοὺς ναοὺς τῶν χωρίων

Χάλικα, Μώρηα Θερμῆ, ὅπου ἡ Παναγία Τρουλωτῆ (δίστυλος ἑλλαδικὸς σταυροειδῆς τύπος), Ἀνεμότια (ναὸς Ἁγίου Γεωργίου μὲ τοιχογραφίας τοῦ 1702, ἔργον Ἰωάννου Χοματζᾶ Χίου), Τζήθρα (ναὸς Ἀγ. Νικολάου μὲ τοιχογραφίας τοῦ 1543), Ἀντισσα (ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου μὲ εἰκόνα τοῦ Μ. Δαμασκηνοῦ—βλ. Κρητ. Χρονικά, τ. 10 (1956) σ. 287 πιν. ΚΗΙ—καὶ ἄλλας καλῆς τέχνης, ὡς καὶ ἀξιολόγα ἄμφια), Καλλονῆ (ναὸς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς: ὠραῖον τέμπλον μὲ εἰκόνας τοῦ Ἀθανασίου Ἰωάννου τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν (1769) καὶ ἄλλας παλαιότερας εἰκόνας).

Κατὰ τὸ 1952 ἐστερεώθησαν ἐν Χίῳ ψηφιδωτὰ τῆς Νέας Μονῆς διὰ τοῦ Ἰταλοῦ μουσειωτοῦ κ. Τότη καὶ τοῦ καλλιτέχνου συντηρητοῦ τῆς Ἑθνικῆς Πινακοθήκης κ. Κουτσουρή, τῆ ἐπιβλέψει τοῦ Ἐφόρου.

Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος συνεχίσθη ἐν Χίῳ ἡ ἐργασία στερεώσεως τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Νέας Μονῆς διὰ τῶν τεχνιτῶν Δ. Σκόρδου καὶ Βάρβογλη, τῆ ἐπιβλέψει τοῦ Ἐφόρου.

Τῷ 1958 ὁ Ἔφορος ἐπισκεφθεὶς τὴν Μῆλον ἐξήτασε τὰς ἀνάγκας καὶ τῶν αὐτόθι κατακομβῶν καὶ πολλῶν παλαιῶν ἐκκλησιῶν τῆς νήσου.

Τῷ 1959 ἐγένοντο ἐν Χίῳ διὰ τοῦ ἐκτάκτου ἐπιμελητοῦ κ. Ἄντων. Στεφάνου ἐργασίαι περιφράξεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ φρουρίου καὶ ἀναστηλώσεως αὐτοῦ.

Ὁ Ἐφορεὺς τῆς Δ' Περιφέρειας κ. Καλοκύρης, ἀπὸ Ἰουνίου 1959 περιώδευσεν εἰς Χίον, Νάξον καὶ Ἀμοργὸν ἐξετάσας τὰς ἀνάγκας τῶν μνημείων αὐτῶν.

Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ὁ Ἐφορεὺς μεταβάς εἰς Λέσβον διεπίστωσεν ὅτι ἡ ἀποκαλυφθεῖσα βασιλικὴ ἐν Καρυαῖς Θερμῆς εἶναι ὄντως παλαιοχριστιανικὴ. Ὡσαύτως διεπίστωσεν καὶ ἐτέραν βασιλικὴν ἐν Θερμῆ.

MAN. ΧΑΤΖΗΑΚΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΔΗΛΟΣ

Κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων καὶ μικρῶν ἀναστηλώσεων κατὰ τὸ σύστημα, ἡ σκοπιμότης τοῦ ὁποίου ἀνεγνωρίσθη καὶ εἰς BCH 1959, 567. Τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως περιέλαβε ὄλας τὰς οἰκίας τῆς συνοικίας τοῦ θεάτρου — insulae II, III, IV, VI — καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἤδη ὡς